

**DEMOKRATIZACE SPISOVNÉ ČEŠTINY
A IDEOLOGIE JAZYKOVÉ KULTURY PO ROCE 1948¹**

JAN CHROMÝ

**THE DEMOCRATIZATION OF STANDARD CZECH AND THE
IDEOLOGY OF LANGUAGE CULTURE AFTER 1948**

This paper is concerned with the so-called democratization of Standard Czech. The usage of this concept by the prominent Czech linguists Bohuslav Havránek and Petr Sgall is analyzed. The analysis is based on the assumption that discussions about language cultivation are in principle ideologically and politically based. It has been found that Havránek's usage of the concept of democratization of Standard Czech does indeed reflect his basic aims: the maintenance of the Theory of Language Cultivation developed by the Prague Linguistic Circle and continuation of the practice of language cultivation. Sgall's usage of this concept is determined by his aims, i.e. the gradual identification of Standard and Common Czech. The paper concludes that the usage of the concept of democratization of Standard Czech is politically motivated, i.e. it is one of the means to achieve a change in the society.

Key words: democratization, Standard Czech, Common Czech, Bohuslav Havránek, Petr Sgall, ideology

Klíčová slova: demokratizace, spisovná čeština, obecná čeština, Bohuslav Havránek, Petr Sgall, ideologie

V této práci se zaměříme na užívání pojmu demokratizace spisovného jazyka u dvou prominentních českých lingvistů – Bohuslava Havránka a Petra Sgalla. Soustředíme se primárně na práci s tímto pojmem v období po roce 1948 a jeho užívání budeme chápat jako součást politického, respektive ideologického souboje, který představuje jednu z rovin českých diskusí o jazykové kultuře jak před 2. světovou válkou, tak po ní.

¹ Tento článek věnuji Alexandru Stichovi, který mě přivedl k českému myšlení o jazykové kultuře a který mi ukázal, že není všechno tak samozřejmé a jasné, jak se může na první pohled zdát. Studie vznikla v rámci Programu rozvoje vědních oblastí na Univerzitě Karlově č. 10, LINGVISTIKA, podprogram Skupinová variabilita češtiny.

Co je ideologie, co je politické jednání?

Předtím, než přistoupíme k analýze pojmu demokratizace u zvolených dvou autorů, musíme si vyjasnit některá základní východiska. Především je potřeba jasně deklarovat, co máme na mysli, mluvíme-li o ideologii, respektive o ideologickém souboji.

Předně je potřeba zdůraznit, že tento pojem nechápeme jako něco negativního, něco, co bychom používali odsudečně, jak je to běžné v každodenní češtině (ve smyslu „XY je ideolog“, „jeho myšlení je ideologické“ apod.). Máme tím na mysli určitý *myšlenkový systém* či *systém přesvědčení*, který se vztahuje k společenskému jednání. Thompson (1984: 4) v tomto smyslu mluví o takzvané „neutrální koncepci ideologie“ a odlišuje ji od „kritické koncepce“, která tento „systém přesvědčení“ vztahuje k procesu uchování asymetrického přístupu k moci, tedy k udržování dominance.

V tomto textu se opřeme o definici ideologie, kterou uvádí Martin Seliger ve své knize *Ideology and Politics* (Seliger, 1976: 91–92; cit. dle Thompson, 1984: 79): „Ideologie je systém pozitivních i negativních přesvědčení, která jsou vyjadřována v hodnotících a apelativních větách a ve vysvětlujících tvrzeních [...]. Dlouhodobě slouží skupině lidí k tomu, aby si [...] ospravedlňovali legitimitu nástrojů, které mají zajistit soustředěné konání směřující k zachování, proměnění či zničení daného sociálního pořádku“ [překlad J. Ch.].

Jinými slovy, každý sociální aktér z podstaty zastává určitou ideologii. Můžeme si to přiblížit na otázce kodifikace spisovné češtiny. Politické jednání směřuje k určitému cíli. Tímto cílem může být v našem případě změna kodifikace (například přijetí obecněčeských prvků do spisovné češtiny), její zachování v nezměněné podobě anebo její „zničení“, oficiální zrušení kodifikace jako takové, odstranění řízené preskripce. Ideologie stojí v pozadí těchto cílů a ospravedlňuje je. Součástí „systému přesvědčení“ určitého diskutéra v diskusích o kodifikaci mohou být například představy,² že kodifikace škodí „zdravému“ rozvoji češtiny, že je to přežitek, že její vyžadování ve školách brání možnosti věnovat se v hodinách českého jazyka smysluplnější věcem, že by se mělo mluvit „jak nám zobák narost“, apod. Cíl odstranit kodifikaci lze pak tímto systémem přesvědčení, tedy ideologií, velmi dobře ospravedlnit.

Ideologie stojí v základu veškerého politického jednání. V tomto textu chápeme politické jednání velmi obecně jako snahu jakéhokoli jedince či jakékoli skupiny (tedy nejen politiků v užším slova smyslu) dosáhnout určitého (politického) cíle. Tímto cílem pak mohou být určité změny ve společnosti (nebo její části) a jejím fungování či naopak udržení dosavadního stavu. Politický cíl tak může (v jazykové oblasti) představovat například zrušení kodifikace nebo její pozměnění, naopak politickým cílem není například obstarat si *Pravidla českého pravopisu* nebo třeba vědecky popsat to, jak se běžně mluví na Moravě. Ideologie je to, co tyto politické cíle utváří a co je ospravedlňuje. Politický souboj nastává tam, kde se různé cíle různých aktérů střetávají, kde jsou neslučitelné. V takovém případě se jedna strana snaží zvítězit nad druhou a vítězství určité strany znamená dosažení jejích cílů.

² Záměrně zde uvádíme představy či přesvědčení, které jsou velmi konkrétní a dobře uchopitelné. Nezapomínejme ovšem na to, že ideologie představuje systém přesvědčení a že tato jednotlivá přesvědčení jsou součástí složitějšího celku a můžeme říci, že jsou derivovaná z obecnějších přesvědčení, jako je například představa, že lidé by měli být svobodní a že by se lidem nemělo nic předepisovat.

Ideologie a z ní plynoucí politické jednání se projevuje primárně diskurzivně, v komunikaci. Než přistoupíme k analýze konkrétních textů z pera Bohuslava Havrána a Petra Sgalla, musíme se ještě pozastavit u druhého našeho východiska, tedy že diskuse o jazykové kultuře lze vnímat jako politický souboj, respektive že tato perspektiva je nejen možná, ale i přesvědčivější než perspektiva opačná, tedy že se jedná o vědeckou, objektivně založenou komunikaci.

Jazyková kultura jako politikum

Pojetí, které diskuse o jazykové kultuře chápe jako politický boj a nikoliv jako vědeckou diskusi, se v českém kontextu může zdát jako poněkud překvapivé či snad provokativní. Tyto diskuse se však od věcného, vědeckého diskutování liší v řadě aspektů. Především vykazují řadu žánrových rysů, které konstituují polemiku (Homoláč, 1998) – mají sebeutvrzovací funkci, jsou značně persvazivní, projevuje se v nich dominance, argumentuje se autoritou, citace se často vytrhávají z kontextu apod. To vše jsou rysy, které jsou v zásadním nesouladu s věcným dialogem, který je ve svém principu založen na nacházení společných závěrů nebo alespoň kompromisů a který je charakteristický právě pro vědeckou komunikaci.³ Klíčové je, že jazyková kultura nedisponuje a ani nemůže disponovat objektivními kritérii, na základě kterých by bylo možné určit (ne)správnost, (ne)spisovnost či (ne)kultivovanost určitého prostředku, respektive určité skupiny prostředků. Hodnocení správnosti, spisovnosti či kultivovanosti je ve svém principu výsostně subjektivní, respektive je založeno na sociální shodě kodifikátorů. Tak například určitá skupina lingvistů za kritérium správnosti může považovat úzus (princip „co se používá, to je správné“), jiná původ prostředků (princip „co je české, to je správné“), další tradici či určitou autoritu (princip „co užívají autority, to je správné“), ještě jiná může za kritérium považovat funkci (princip „co je funkční, to je správné“), další může za kritérium považovat postoje mluvčích (princip „co lidé říkají, že je správné, je správné“) apod. Tato kritéria je pochopitelně možné nejrůzněji kombinovat (v teorii jazykové kultury Pražského lingvistického kroužku jsou například kritérii noremnost a funkčnost). Samo rozhodnutí pro některé z těchto kritérií je ryze ideologické povahy, jedná se o otázku přesvědčení, kterou není možné na základě objektivních hledisek vyvrátit (srov. Cvrček, 2008). Podotkněme přitom, že subjektivní může být nezřídka i samotné uplatňování těchto kritérií. Například princip autority je založen na stanovení modelových mluvčích/pisatelů, které je fakticky libovolné. Zastánci takového principu tak vlastně mohou své zájmy vědomě upravovat na základě výběru (například „osobu A nebudeme považovat za autoritu, protože používá ‚nesprávné‘ tvary přechodníků“), čímž se vlastně dospívá k tautologii, jež je příznačná například pro Ertlovu koncepci dobrého autora. Nejprve se stanoví, co je správné, a na tomto základě se následně posuzuje, co je správné (srov. Chromý, 2010). Problematické ze stejného důvodu je i hledisko funkční, jak přesvědčivě doložil Zdeněk Starý v knize

³ Podotýkám, že v této práci nepředpokládáme, že by věda byla prosta ideologie. Ideologie je v ní přítomna stejně jako v jiných odvětvích lidské činnosti. V rámci vědeckého přístupu je však ideologie metaanalyzována – základní předpoklady (přesvědčení), na nichž se staví, jsou (nebo by alespoň měly být) explicitně stanoveny a přijímány vědeckým společenstvím. Mohli bychom tak říci, že se vědecké diskuse pohybují v rámci určité ideologie, jež může být někdy sama předmětem diskusního zájmu.

Ve jménu funkce a intervence (Starý, 1995) a také v předchozích, přípravných studiích (Starý, 1992; 1993).

Prosazují-li dvě různé skupiny různá kritéria, resp. různá pojetí jazykové kultury, může mezi nimi nastat boj, a to boj politický, boj o prosazení vlastní představy a potlačení jiné. To se z pochopitelných důvodů může velice úzce spojovat i s bojem v jiných „arénách“, tedy například s bojem o společenské postavení (například vysoké akademické či řídicí pozice). Je tak příznačné, že jeden z bojů v rámci jazykové kultury, jenž spočíval v konfliktu funkčně strukturálního přístupu (viz Havránek – Weingart, 1932a) a přístupu tradicionalistického, vyvrcholil po 2. světové válce i personálními důsledky (předčasné penzionování Jiřího Hallera, snaha o vypuzení Vladimíra Šmilauera z akademických pozic).

Diskutěři se v „diskusích“ o jazykové kultuře snaží dosáhnout určitých cílů, které mohou být nejrůznější (změna kodifikace, ustavení dominance vlastní teorie apod.). Stejně tak se mohou různit i výchozí koncepce. Diskuse tak vlastně představují politické souboje, v nichž se každá ze stran snaží zvítězit. Cíle vyplývají z ideologií, tedy systémů přesvědčení, které jsou analyzovatelné právě na základě jednotlivých „diskusních“ příspěvků, a jsou na jejich základě ospravedlňovány.

Na pozadí těchto východisek svou pozornost nyní obrátíme k pojmu demokratizace spisovné češtiny.

Havránkovo pojetí demokratizace spisovné češtiny

Pojem demokratizace spisovného jazyka nalezneme už v Havránkově *Vývoji spisovného jazyka českého* (1936), předmětem diskusí v lingvistické obci se však stává až po roce 1948, a to opět zásluhou Bohuslava Havránka. Poté, co Havránek po roce 1945, respektive 1948 získává vysoké společenské postavení (ředitel Ústavu pro jazyk český ČSAV, děkan FF UK, vedoucí redaktor *Naší řeči*), uveřejňuje v *Naší řeči* dva „programové“ texty – *Český jazyk do pětiletky* (1949) a *Dnešní čeština* (1950a). Právě demokratizace spisovného jazyka je v těchto veskrze politických textech klíčovým pojmem.

V prvním uvedeném textu se Havránek zaměřuje na „[...] úkoly, které pětiletka uloží spisovné češtině, tak i na úkoly, které si sama odborná péče ukládá do pětiletky“ (1949: 6). Základním úkolem, který si Havránek klade, je následující:

Budeme [...] ještě s větší důsledností posuzovat jednotlivé případy, jednotlivé jevy jazykové, ne s úzkoprseho hlediska školské pedanterie, vidící zpravidla jen minulost jazyka, ale právě se zřetelem k těmto podmínkám a potřebám [tj. k „reálným podmínkám a potřebám jazyka“], s důsledným zřetelem k tomu, kdo je nositelem spisovného jazyka dnes a kdo je jeho adresátem, komu má dnes sloužit a prospívat, – tedy stručně k tomu, co jsem v Československém rozhlasě před časem sám nazval demokratisací spisovného jazyka. (1949: 7)

Jinými slovy, demokratizace spisovného jazyka se tu stává důležitou součástí myšlení o jazykové kultuře – spisovný jazyk kultivujeme se zřetelem na jeho demokratizaci. Pokud rozhodujeme o tom, zda je (či by měl být) nějaký jev spisovný, nejde o to, zda je historicky primární, ale o to, zda se nějakým způsobem vztahuje k demokratizaci spisovného jazyka. K tomu Havránek ještě dodává:

Ovšem nechceme tuto demokratisaci chápat jako tak zvané přiblížení jazyka k lidu – to by bylo přežilé buržoasní chápání lidu –, ale je třeba spisovný jazyk zbavit zděděné úlohy jazyka úzké privilegované třídy, zbavit jej této exkluzivnosti, uzavřenosti, aby se stal vhodným nástrojem nového, opravdu lidového společenství. (1949: 7)

Již v tomto textu tak Havránek zdůrazňuje, že demokratizace v jeho pojetí nepředstavuje „přiblížení jazyka k lidu“, tedy jeho zjednodušení, respektive jeho úpravu v tom smyslu, aby se shodoval s tím, jak mluví lid. Havránkova představa je taková, že lid začne spisovný jazyk užívat v mnohem větší míře, než tomu do té doby bylo. Tuto myšlenku obsáhleji komentuje v *Dnešní češtině*:

Také spisovná čeština byla dlouho privilegiem úzké vrstvy národa, třebaže se postupně během staletí měnili její nositelé podle své sociálně třídní příslušnosti a měnili se také ti, pro něž byly její projevy určeny. V základě se však změnilo sociální zařazení spisovné češtiny teprve v období, které počíná v polovině minulého století; teprve od té doby proniká znalost spisovného jazyka, alespoň pasivní znalost, do všech vrstev. Ale dovršuje se proces ten teprve nyní. Spisovný jazyk přestal být definitivně výsadou určitých tříd; nové formy života politického i hospodářského, v němž má vedoucí úlohu třída dělnická, čtení novin a literatury i poslech rozhlasu, podstatně přesunuly nositele i „spotřebitele“, uživatele spisovného jazyka. Dochází v naší době k opravdové demokratisaci spisovné češtiny tak, jako teprve v socialistické společnosti dospíváme k opravdové demokratisaci školy i kultury. (1950a: 8)

Havránek tedy předpokládá, že nově vzniklá společenská situace po roce 1948, odstranění třídních nerovností atd. způsobují, že spisovný jazyk se stává varietou, k níž mají všichni lidé stejný přístup. Otázkou je, jaký to má dopad na samotnou podobu spisovné češtiny. To Havránek komentuje například takto:

Ovšem demokratisace spisovného jazyka a požadavek jasnosti jazykových projevů neznamená jejich vulgarisaci, ani jejich primitivistickou plochost. Toto by bylo typicky buržoasní chápání kultury určené pro „lid“, které se projevovalo v urážlivém snižování její úrovně. Neznamená to také, že otevřeme bránu nižším formám kancelářského a novinářsky periferního slohu, který zachovává leckterý zbytek jazykové poroby, jako *odvislost od čeho, informovat přes něco* a p. (1950a: 9)

Demokratisace spisovného jazyka měla ovšem a má také své důsledky pro celé složení nové spisovné češtiny. Důsledky takové se projevují jak v zásobě jejich mluvnických prostředků, tak ve výběru slov, vazeb i ve větné stavbě: tam, kde jazyk spisovný má možnost sblížit se s obecnou češtinou, vítězí prostředky shodné s obecnou češtinou a rychle mizí ze spisovného jazyka zbytečné jeho formy zastaralé. (1950a: 8)

Demokratizace spisovného jazyka tedy souvisí i s určitými změnami v jeho podobě. Mohlo by se zdát, že zde nastává vnitřní rozpor. Havránek tvrdí, že se lid přibližuje spisovnému jazyku, že ho začíná používat, a že se tedy spisovný jazyk nepřibližuje tomu, jak mluví lid. Zároveň ale říká, že se některé prostředky spisovného jazyka vytrácí a jsou nahrazovány prostředky obecněčeskými. Zde se dostáváme k důležitému interpretační-

mu problému. Logicky platí, že možnost sblížit se s obecnou češtinou má spisovná čeština přinejmenším ve všech případech, kdy obě tyto variety disponují prostředkem se stejným významem, tedy tehdy, kdy existují určité varianty, z nichž jedna je obecněčeská a druhá spisovná (např. *bysme* vs. *bychom*, koncovka 7. p. pl. *-ama* vs. koncovka *-y* či *-ami* apod.). Pokud bychom tedy Havránekův poslední citovaný výrok chápali absolutně, znamenalo by to *de facto*, že by všechny varianty spisovného jazyka mající nějaký obecněčeský protějšek měly „zmizet“ a měly by je nahradit varianty obecněčeské. To by však znamenalo faktické sloučení obecné češtiny s češtinou spisovnou.

Zde bychom se mohli spokojit se závěrem, že si Havránek protičeří. Takový závěr by však bylo náležité učinit teprve tehdy, kdybychom nenašli žádnou interpretační možnost, která by Havránkovo pojetí demokratizace neuchopila jako koherentní. Předpokládejme tedy, že si Havránek neprotičeří, a pokusme se domnělý rozpor vyřešit. Klíčem k vyřešení této kontroverze je především poslední uvedená citace. Je důležité, že změny ve spisovné češtině jsou podle Havránka až druhotné, jsou důsledkem demokratizace, nikoliv její integrální součástí. Pokusme se tedy odpovědět na to, co pro Havránka znamená spojení „má možnost“. Abychom domnělý rozpor vyřešili, musíme předpokládat, že uvedenou „možnost“ přijmout obecněčeské prostředky má spisovný jazyk jen v nemnoha případech. Dokladem toho je i Havránekův o pár let starší text *Demokratisace spisovného jazyka* (1947: passim; původně publikováno v *Rudém právu*, 1946). Zde se přímo uvádí prostředky, u nichž dochází k zániku: infinitivy na *-ti* > *-t*; *jest* > *je*; *oří, páří, kouší* > *ořou, párou, koušou*; *pláči, skáči, piši* > *pláču, skáču, píšu*; *do peci* > *do pece*.

Představa možnosti sblížení spisovného jazyka s obecnou češtinou jen v některých případech není vzdálená pojetí jazykové kultury Pražského lingvistického kroužku před 2. světovou válkou, na jehož formulaci se Havránek významně podílel. Toto pojetí zde nemáme prostor dlouze rozebírat, předpokládáme však, že je notoricky známé. Zde se tak spokojíme s tím, že by se podle předválečných Havránkových názorů mohl prostředek do té doby oficiálně nespisovný kodifikovat tehdy, pokud by byl a) funkční a b) součástí spisovné normy. Otázkou je, zda bychom tuto představu mohli vztáhnout i na Havránka poválečného. Pokud ano, domnělý rozpor v Havránkově pojmání demokratizace by byl vyřešen – lid se přibližuje spisovnému jazyku, spisovný jazyk zůstává více či méně identický, ale nastávají určité dílčí posuny směrem k obecné češtině, a to u těch prostředků, které lingvisté prohlásí za plně funkční a za součást spisovné normy. Odpověď na otázku, nakolik bylo Havránkovo pojetí jazykové kultury po 2. světové válce podobné pojetí před touto válkou, nám může přinést jeho *Vývoj spisovného jazyka českého* (1936). V něm Havránek píše:

Doba po převratu [po roce 1918, pozn. J. Ch.] však nejen rozšířila takto značně oblasti spisovné češtiny o nové obory a prohloubila dosavadní, nýbrž dovršila rychlým tempem podstatné změny v **sociálním zařazení** spisovného jazyka, počaté již v době předválečné [...]; spisovný jazyk přestává být výsadou určitých tříd: nové formy života politickohospodářského, čtení novin a rozhlas vedle školy a vojenské služby rozšiřují jeho dobrou znalost, alespoň passivní, do všech vrstev, třebaže při aktivním užívání vystupuje v jeho úloze často obecná čeština. (1936: 132)

Z tohoto citátu vidíme, že demokratizaci spisovné češtiny chápe Havránek před válkou (a jenom pár let po formulaci obecných principů jazykové kultury ve sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura*, viz Havránek – Weingart, 1932b) prakticky identicky jako po válce. Důležité však je, jak Havránekův výklad pokračuje:

Toto rozšíření má pak důsledky také pro složení spisovného jazyka, důsledky, které jsme již nazvali *demokratisací* spisovného jazyka: projevují se jednak tím, že tam, kde měl spisovný jazyk možnost v rámci své mluvnické normy ztotožniti se s jazykem obecným, vítězí tyto prostředky s obecnou češtinou shodně a rychle po převratu z tisku i mluvených projevů mizí řada archaismů [...], jednak tím, že mnoho z volnější syntaktické stavby jazyka obecného se dostává do jazyka spisovného. (1936: 132)

Havránek zde mluví v tomtéž smyslu jako po válce, ale jeho výklad je přesnější z hlediska konkrétních prostředků. Jednak mluví o archaismech, tedy o prostředcích, které již dříve nebyly součástí spisovné normy, jednak o rozvolnění syntaktické stavby, tedy o rovině, která je z hlediska protikladu *spisovná – obecná čeština* velmi problematická. Zásadní však je, že specifikuje onu možnost sblížení spisovné a obecné češtiny. Možnost sblížení nastává tehdy, když to umožňuje „mluvnická norma“ spisovné češtiny.

Na základě výkladu ve *Vývoji spisovného jazyka českého* se domníváme, že Havránkova pozice se ve své podstatě nezměnila. Možnost ztotožnění spisovného jazyka s obecnou češtinou je tak dána v Havránkově pojetí funkčně a závisí na úzu (pravidelném užívání) a normě (kolektivním povědomí). Pokud se tak určitý diferenční spisovný tvar běžně užívá a je funkční (zde připomeňme velkou problematičnost tohoto pojmu – viz Starý, 1995), jeho obecněčeská varianta „nezvítězí“.

Ačkoliv texty po roce 1948, které jsme zde citovali, mají zřetelně politický charakter, bylo by zjednodušující chápat je pouze jako politický konformismus či úlitbu režimu, i když tento aspekt je zde přítomen rovněž. Havránek se na povrchové úrovni začleňuje do diskurzu nově nastolovaného režimu, provolává „zdar jazykové pětiletce“ (Havránek, 1949), mluví o buržoazním chápání lidu a podobně a naopak ze svého slovníku vypouští slova jako *funkce* a *norma*, ale zároveň v principu zůstává ve svém pojetí stejným Havránekem jako před válkou. Jeho pojetí jazykové kultury je založeno na výsadnosti spisovného jazyka – nikoliv v tom smyslu, že by ho ovládala jen určitá skupina lidí, ale ve smyslu výsadnosti v rámci české jazykové situace. Teorie jazykové kultury, jak ji představil Pražský lingvistický kroužek, by bez spisovného jazyka nemohla fungovat, jedná se o její úhelný kámen. Svými poválečnými vystoupeními Havránek *de facto* pozici spisovného jazyka vědomě posiluje – užívat ho mají všichni bez výjimky.

Můžeme říci, že Havránek má dva základní politické cíle: 1. zachovávat v účinnosti zásady vlastní teorie jazykové kultury, jak byly formulovány před 2. světovou válkou; 2. kultivovat spisovný jazyk a mít nad touto kultivací kontrolu. Oba tyto cíle jsou u Havránka ideologicky založeny a úzce souvisí s jeho politicko-mocenským postavením po roce 1948 (právě on se stal spolu s Františkem Trávníčkem prominentní postavou české lingvistiky a právě on výrazně určoval, jakým způsobem se bude jazyková kultivace ubírat).

Je v tomto smyslu symptomatické, že demokratizace spisovného jazyka má pro Havránka dvě strany – jedná se jednak o přirozený proces, jednak o určitou dobově

danou potřebu, kterou je nutné podporovat („Je třeba spisovný jazyk zbavit zděděné úlohy jazyka úzké privilegované třídy [...]“ – Havránek, 1949: 7). To Havránkovi dává potenciálně velký prostor, jak dosáhnout svých kultivačních cílů (například pospisovnění infinitivu na *-t*). Na základě své ideologie může „racionálně“ a „objektivně“ říci, že je to součástí přirozeného procesu, a přímým kodifikačním zásahem tento proces „podpořit“.

Sgallovo pojetí demokratizace spisovného jazyka

Mezi Havránkovým a Sgallovým pojetím demokratizace spisovného jazyka existují závažné rozdíly, které se projevují zejména ve Sgallových textech z tzv. diskuse o obecné češtině v 60. letech 20. století. Sgall píše:

Rozdíl mezi spisovnou a obecnou češtinou, který vznikl ve zvláštních historických podmínkách, je nutné považovat za jev výjimečný a nepřirozený. Nehledě na stále vzrůstající význam ústní podoby spisovného jazyka není nutné očekávat, že ve svém dalším rozvoji obecná čeština v úplně míře postoupí své místo spisovnému jazyku. Rozdíl mezi oběma normami nemůže být setřen pouze jednostranným podřízením živé hovorové řeči umělé (i když nikoliv neodůvodněně) vytvořené normě, která obsahuje formy, které v živé mluvě dávno zanikly, a taktéž používá formy, které vznikly na základě zvláštností psané normy, ale které v živé řeči vůbec neexistovaly (s výjimkou některých okrajových nářečí).

Vezmeme-li v úvahu všechny zmíněné okolnosti a také to, jaký význam má pro každou spisovnou normu kontakt s hovorovým jazykem, je nutné přiznat, že jedním z nezbytných prostředků k odstranění nepřirozeného narušení vztahu mezi oběma normami je demokratizace spisovného českého jazyka. (1960: 8–9)

Pro Sgalla tak demokratizace spisovného jazyka není přirozený proces, jako je tomu u Havránka. Jedná se – v kontrastu s tím, co píše Havránek – o způsob sblížování obecné a spisovné češtiny. Sgall konstatuje jazykový problém, kterým je podle něj rozdíl mezi spisovnou a obecnou češtinou, a tento problém chce vyřešit tím, čemu říká demokratizace, která pro něj znamená přiblížení spisovné češtiny k obecné češtině, respektive postupné ztotožňování těchto dvou variet. Dále Sgall píše:

Změny v kodifikaci mají být založeny na objektivním prozkoumání „normy spisovného jazyka (i v jeho formě hovorové), nikoli nějaké normy jiné“ (odp. [tj. Bělič et al., 1961], 104). Domnívám se, že takové vymezení je příliš úzké a že právě pro tento účel je nutné i stejně objektivní prozkoumání normy obecné češtiny, i moravských interdialektů. Jinak by tu bylo nebezpečí, že demokratizace spisovného jazyka zůstane jen formální. (1961: 44)

Nechci tvrdit, že právě dnes je nejvhodnější doba k provedení rozsáhlých změn v kodifikaci spisovné češtiny, ale v každém případě je třeba další demokratizaci takto podporovat, využívat popularizačních možností, které máme po ruce, k posílení uvědomělého vztahu mluvčích k jazyku a k jeho vývoji. Demokratizace spisovného jazyka se děje v zájmu jeho nynějších i příštích uživatelů a je třeba zbavit iluzí a předsudků tu jejich část, která si to dosud neuvědomuje. (1961: 45)

Zde se Sgall dostává do přímého konfliktu s pojetím demokratizace u Havráňka (a dalších diskutérů). Z hlediska Havráňkova nemá – pro demokratizaci jako takovou – průzkum normy obecné češtiny či moravských interdialektů opodstatnění, protože se demokratizace týká výhradně spisovného jazyka. Sgallovo pojetí demokratizace je tedy určitý žádoucí a kontrolovaný proces, který dokonce jde proti vůli některých českých mluvčích. Nejedná se o přiblížení lidu ke spisovnému jazyku, tedy o rozšíření spisovného jazyka mezi lid, ale o přiblížení spisovného jazyka lidem, respektive tomu, jak běžně mluví. Zatímco se demokratizace u Havráňka určitých jazykových změn týkala druhotně, u Sgalla spočívá tato demokratizace právě a jen v těchto změnách. Je příznačné, že takové pojetí Havránek (spolu s dalšími) označuje jako „vulgarizaci“ (Havránek, 1950a: 9) či „vulgarizátorské tendence“ (Bělič – Havránek – Jedlička, 1962: 122).

Sgall si tak vypůjčuje Havráňkův pojem, jenž měl v poválečné české jazykové kultuře zásadní postavení, a používá ho do značné míry kontradiktory pro prosazení svých politických zájmů, tedy odstranění hegemonie spisovné češtiny. Jestliže však cílem demokratizace spisovného jazyka je jeho ztotožnění s obecnou češtinou, je tímto cílem jeho faktické odstranění, alespoň v pojetí, jak se spisovným jazykem pracuje Pražský lingvistický kroužek. Jinými slovy, demokratizaci spisovného jazyka ve Sgallově pojetí můžeme z jiné perspektivy vidět jako ústup spisovného jazyka (v jeho tehdejší podobě). Demokratizace spisovného jazyka přitom patrně byl pojem, který měl v dané době pozitivní konotace, alespoň v majoritní části lingvistické obce. To, že Sgall nemluví o ústupu spisovného jazyka nebo jeho řízeném odstraňování, nýbrž o jeho demokratizaci, tak lze považovat za diskurzivní strategii.

Propojenost se společenským děním

V první části článku jsme řekli, že se politický boj na úrovni diskusí o jazykové kultuře může úzce spojovat s bojem v jiných „arénách“, tedy například s bojem o společenské postavení, respektive o mocenské pozice, z nichž by bylo možné svou ideologii prosazovat. Toto propojení, domnívám se, můžeme vidět i u Havráňka po roce 1948. Havránek do roku 1948 vstupoval jako hlavní představitel funkčně strukturního přístupu u nás (V. Mathesius byl již po smrti a Jakobson byl v emigraci), jeho pozice však nemohla být až tak neotřesitelná, jak by se mohlo zdát. Strukturalismus v této době začíná být považován za buržoazní směr (srov. např. Bosák, 1949b), zároveň se přejímá marristická perspektiva třídního jazyka. Hned na stranách *Naší řeči* bezprostředně následujících po Havráňkově *Českém jazyce do pětiletky* vychází Bosákův text *Lenin a otázky jazyka* (Bosák, 1949a). Bosák zde mimo jiné píše: „Právě Lenin a Stalin nás učí, že i na jazyk se musíme dívat tříděně. Učí nás, že jazyk – jako nejdůležitější prostředek lidského styku – je mocným nástrojem třídního boje. Buržoasie využívá i jazyka k vykořisťování“ (1949a: 8). Spisovný jazyk je úzce spojován s buržoazií.

Představme si, že by spisovný jazyk byl za jazyk buržoasie označen oficiálně. To nemohlo být až tak nereálné – i sám Havránek ostatně píše, že spisovný jazyk je třeba teprve „zbavit zděděné úlohy jazyka úzké privilegované třídy“ (1949: 7). Pokud by se tak bylo stalo, byl by Havránek obvinitelný z nepřátelství k režimu, a to jak pro svou „buržoazní“ strukturalistickou minulost, tak pro svou práci, jejímž ústředním pojmem byl

„buržoazní“ spisovný jazyk. Jeho práce s pojmem *demokratizace* je tak spojena i s bojem o společenské postavení. Že byl tento boj reálný, dokumentuje i rozpuštění Pražského lingvistického kroužku anebo třeba Havránkův text *Jednali z hluboké nenávisti k lidu z Rudého práva* ze dne 11. června 1950 (Havránek, 1950b), kde takto odsuzuje obžalované z procesu s Miladou Horákovou:

Defilovala před námi ve velkém procesu galerie zrádců, ano zrádců lidu českého i slovenského, zrádců všeho kladného, co náš lid společným úsilím se Sovětským svazem a zeměmi lidové demokracie buduje, zrádců míru a tím i všeho pokroku lidstva. [...] S úžasem vidíme z procesu do všech podrobností hrůzný obraz duševní bídy části inteligentů a řemeslných politiků starého stranictví, spojených se sprostými kapitalistickými vyděrači, nepoučených historickým vývojem, ba ani Mnichovem, ale vidících jen svůj žok osobního zisku, zjištěné službičkování tomuto žoku, zvráceně toužících po vlastní kariéře za každou cenu. (1950b: 4)

Závěr

Havránkovo užívání pojmu *demokratizace* spisovného jazyka odráží jeho základní politické cíle, tedy udržet dominanci teorie jazykové kultury Pražského lingvistického kroužku, pomoci si tím udržet vlastní společenské postavení a pokračovat v kultivaci spisovné češtiny v tom směru, jaký tato teorie určovala. Sgall zavedeného pojmu *demokratizace* spisovného jazyka využívá pro odlišné politické cíle, tedy za účelem postupného ztotožňování spisovné a obecné češtiny. Jedná se o politický boj, a to jak na úrovni souboje o hodnocení konkrétních prostředků, tak na úrovni boje ideologií, boje o prosazení vlastní koncepce jazykové kultury. To se promítá především ve sporu o postavení spisovného jazyka v rámci celého uvažování o jazykové kultuře.

Užívání pojmu *demokratizace* spisovného jazyka je tak motivováno politicky, je to jeden z prostředků, jak dosáhnout určité změny ve společnosti, změny, která se v tomto případě týká spisovného jazyka. Spor mezi Havránkem a Sgallem v této otázce je soubojem ideologií, bojem o prosazení určitých politických zájmů. Bylo by v tomto smyslu zajímavé analyzovat tento spor dále, a to z hlediska dalšího hodnocení jednotlivých prostředků (které prostředky byly „pospisovněny“, které naopak byly prohlášeny za knižní či archaické apod.) i z hlediska dalšího vývoje jednotlivých teorií (je nepochybné, že v průběhu 2. poloviny 20. století docházelo k určitému ideologickému vývoji a zejména ke změnám míry jejich dominance). Rovněž by do budoucna bylo užitečné zabývat se ideologiemi prostupujícími diskuse o jazykové kultuře z hlediska dalších pojmů, než je *demokratizace* spisovného jazyka. Metaanalýzy tohoto typu mohou uvažování o české jazykové kultuře jenom prospět – nazření vlastní ideologie, neobjektivnosti a političnosti vlastního přesvědčení o tom, jak má (spisovný) jazyk vypadat, je základním krokem k tomu, aby se z „proudů paralelních monologů“ (Kořenský, 2009: 129) stal konstruktivní a smysluplný dialog – nezbytně ideologický, avšak uvědomovaně. Ostatně, na to myslím narážel Pavel Novák (v roce 1996, cit. dle 2010: 262), když tvrdil, že si „neporozumíme, pokud nebudeme [...] tematizovat vizi/vize české vzdělanosti, kultury a společnosti“.

LITERATURA

- BĚLIČ, J. – HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. 1962. Problematika obecné češtiny a jejího poměru k jazyku spisovnému. *Slovo a slovesnost*. Roč. 23, s. 108–126.
- BĚLIČ, J. – HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. – TRÁVNÍČEK, F. 1961. K otázce obecné češtiny a jejího poměru k češtině spisovné. *Slovo a slovesnost*. Roč. 22, s. 98–107.
- BOSÁK, C. 1949a: Lenin a otázky jazyka. *Naše řeč*. Roč. 33, s. 8–9.
- BOSÁK, C. 1949b: Sovětský nástup proti linguistickému idealismu. *Slovo a slovesnost*. Roč. 11, s. 132–135.
- CVRČEK, V. 2008: Koncept minimální intervence. *Slovo a slovesnost*. Roč. 69, s. 284–292.
- HAVRÁNEK, B. 1936. Vývoj spisovného jazyka českého. In Hujer, O. (ed.). *Československá vlastivěda. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský*. Praha: SFINX, s. 1–144.
- HAVRÁNEK, B. 1947. Demokratisace spisovného jazyka. In *Čeština v životě a ve škole*. Praha: Zemská školní rada, s. 16–20.
- HAVRÁNEK, B. 1949. Český jazyk do pětiletky. *Naše řeč*. Roč. 33, s. 6–7.
- HAVRÁNEK, B. 1950a. Dnešní čeština. *Naše řeč*. Roč. 34, s. 6–9.
- HAVRÁNEK, B. 1950b. Jednali z hluboké nenávisti k lidu. *Rudé právo*, 11. 6. 1950, s. 4.
- HAVRÁNEK, B. – WEINGART, M. (edd.). 1932a. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich.
- HAVRÁNEK, B. – WEINGART, M. (edd.). 1932b. *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich. Obecné zásady pro kulturu jazyka, s. 245–258.
- HOMOLÁČ, J. 1998. Polemika jako žánr. *Česká literatura*. Roč. 46, s. 236–268.
- CHROMÝ, J. 2010. Gebauer – Zubatý – Ertl ze tří perspektiv aneb jak přistupovat k dějinám lingvistiky. *Naše řeč*. Roč. 93, s. 230–240.
- KOŘENSKÝ, J. 2009. Prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc: Rozhovor. In *Rozhovory s českými lingvisty II*. Chromý, J. – Lehečková, E. (edd.). Praha: Akropolis, s. 111–137.
- NOVÁK, P. 2010. *Lingvistika a jazyková realita*. Praha: Akropolis. *Conditio sine qua non*, s. 262–263.
- SELIGER, M. 1976. *Ideology and Politics*. Londýn: George Allen & Unwin.
- SGALL, P. 1960. Obichodno-razgovornyj češskij jazyk. *Voprosy jazykoznanija*. Roč. 9, č. 2, s. 11–20. Cit. dle Sgall, P. 2012. Obecná čeština. *Linguistica online* [online]. 2012-05-07 [cit. 2014-01-15]. Přel. J. Kostelník. Dostupné z: <http://www.phil.muni.cz/linguistica/art/sgall/sga-001.pdf>.
- SGALL, P. 1961. Znovu o obecné češtině. *Slovo a slovesnost*. Roč. 23, s. 37–46.
- STARÝ, Z. 1992. Funkcionalismus jako omezení. *Česká literatura*. Roč. 40, s. 148–158.
- STARÝ, Z. 1993. Intervenční doktrína aneb doktrinální intervence. *Kritický sborník*. Roč. 13, s. 9–18.
- STARÝ, Z. 1995. *Ve jménu funkce a intervence*. Praha: Karolinum.
- THOMPSON, J. B. 1984. *Studies in the Theory of Ideology*. Berkeley, LA: University of California Press.